

PIOTR CHABIERA* – WARSZAWA

LOSY TAPISERII KATEDRY WILEŃSKIEJ NA TLE DRAMATYCZNYCH WYDARZEŃ W 1931 ROKU

THE FATE OF THE TAPESTRY OF THE VILNIUS CATHEDRAL AGAINST THE DRAMATIC EVENTS OF 1931

Abstract

The article aims to present hitherto unpublished research on Marian Morełowski's role and activities in saving the priceless collection of Vilnius Cathedral tapestries in the wake of the consequences of the tragic flood in Vilnius of 1931.

In 1931, the winter in the lands of north-eastern Poland was very cold and abundant with snowfall. As late as mid-April, there was still snow in the fields, and low temperatures persisted. The melting of snow masses deposited throughout the Vilnius region caused the waters of local rivers to rapidly rise, resulting in the flooding of Vilnius with its precious monuments, including the Cathedral.

Paradoxically, the flood contributed to the great discovery that occurred during the restoration effort in the cathedral's basement. The royal tombs of Alexander Jagiellon and Sigismund Augustus' wives Elisabeth Habsburg and Barbara Radziwiłł were found there.

However, the scale of damage caused by the flood was so great that further restoration work required a great deal of money, which began to exceed the capabilities of the church authorities. The Vilnius Metropolitan Curia, threatened by the need to stop the work to prevent a building disaster without public consultation, decided to obtain the funds needed for further work from the sale abroad of ten priceless 17th-century tapestries stored in the cathedral treasury.

---

* Piotr Chabiera – dr nauk humanistycznych, adiunkt, Instytut Historii Sztuki, Wydział Nauk Historycznych, Uniwersytet Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie; adiunkt, Pracownia Historii Architektury i Konserwacji Zabytków, Wydział Architektury, Politechnika Białostocka
e-mail: piotrchabiera@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0003-3852-1306>

Prof. M. Morelowski, a socially and academically active art historian from Stefan Batory University in Vilnius, joined the cause of saving these particularly valuable textiles.

Through research of documents belonging to Morelowski's legacy collected at the Wroblewski Library of the Lithuanian Academy of Sciences in Vilnius and the Vilnius University Library in Vilnius, as well as archival materials held by the Manuscripts Department of the Ossoliński National Institute in Wrocław and the Archives of Modern Record in Warsaw, and by conducting interviews with selected individuals, it was possible to find a great deal of new, unknown and unpublished information on the essence of the research problem.

Keywords: Marian Morelowski; Vilnius cathedral; tapestries; Kazimierz Leon Sapieha; interwar period

Translated by Marek Robak-Sobolewski

Streszczenie

Artykuł ma na celu przedstawienie dotąd niepublikowanych badań na temat roli i działalności Mariana Morelowskiego w ratowaniu bezcennej kolekcji tapiserii katedry wileńskiej w związku z konsekwencjami tragicznej powodzi w 1931 roku w Wilnie.

W 1931 roku zima na ziemiach północno-wschodniej Polski była bardzo mroźna i obfitowała w opady śniegu. Jeszcze w połowie kwietnia na polach leżał śnieg i panowały niskie temperatury. Topnienie mas śniegu zalegających w całym regionie Wileńszczyzny spowodowało raptowne przybieranie wód lokalnych rzek, co w konsekwencji doprowadziło do zalania Wilna z jego cennymi zabytkami, w tym katedry.

Paradoksalnie powódź przyczyniła się do wielkiego odkrycia, które nastąpiło w czasie akcji konserwatorskiej w podziemiach katedry. Odnaleziono tam grobowce królewskie Aleksandra Jagiellończyka oraz żon Zygmunta Augusta – Elżbiety Habsburżanki i Barbary Radziwiłłówny.

Jednak skala zniszczeń spowodowanych powodzią była tak ogromna, że dalsze prace konserwatorskie wymagały dużych nakładów finansowych, co zaczęło przekraczać możliwości władz kościelnych. Kuria Metropolitalna w Wilnie, zagrożona koniecznością przerwania prac zabezpieczających przed katastrofą budowlaną, bez konsultacji społecznej, postanowiła uzyskać fundusze potrzebne na dalsze roboty ze sprzedaży za granicę dziesięciu bezcennych tapiserii z XVII wieku, przechowywanych w skarbcu katedralnym.

Do sprawy ratowania tych niezwykle cennych tkanin przyłączył się aktywny społecznie i naukowo historyk sztuki z Uniwersytetu Stefana Batorego w Wilnie – prof. M. Morelowski.

Dzięki badaniom dokumentów należących do spuścizny po Morelowskim zgromadzonych w Bibliotece im. Wróblewskich Litewskiej Akademii Nauk w Wilnie i Bibliotece Uniwersytetu Wileńskiego w Wilnie, jak również archiwaliów będących w posiadaniu Działu Rękopisów Zakładu Narodowego im. Ossolińskich we Wrocławiu i Archiwum Akt Nowych w Warszawie oraz za sprawą rozmów przeprowadzonych z wybranymi osobami udało się odnaleźć wiele nowych, nieznanych i niepublikowanych informacji na temat istoty problemu badawczego.

Słowa kluczowe: Marian Morelowski; katedra wileńska; tapiserie; Kazimierz Leon Sapieha; dwudziestolecie międzywojenne

*****

Przez kilka stuleci w skarbcach Dolnego Zamku w Wilnie i katedrze wileńskiej gromadzono dary pochodzące z darowizn od królowej Jadwigi i Władysława Jagiełły, wielkiego księcia litewskiego Witolda, książąt, zagranicznych posłów, magnaterii i członków królewskich rodzin. Monstrancje, kielichy, złote monety, wyroby jubilerskie i rzemiosła artystycznego stanowiły bezcenną wartość, wytwór kultury świadczący o poziomie społeczeństwa, jego tendencjach artystycznych i związkach z Zachodem. Jednak te najdawniejsze skarby nie przetrwały do naszych czasów i zaginęły w dziejowych zawieruchach. Słynące z zasobności skarbcce ucierpiały zwłaszcza w połowie XVII wieku, kiedy Wilno spustoszyły wojska moskiewskie i kozackie. Zbiory przechowywane w Dolnym Zamku przepadły w całości. Skarbiec wileńskiej katedry wielokrotnie pustoszał – był rabowany, wywożony, aby potem znowu się odrodzić. W kolekcji pojawiały się nowe przedmioty, nie mniej cenne. Ocalała pewna część świetnego dawniej inwentarza, w tym cenne tapiserie Radziwiłłów i Sapiehów, które na początku 1933 roku stały się przedmiotem osobliwej walki rozgrywanej w Wilnie głównie na łamach prasy. Konflikt odbił się szerokim echem we wszystkich ośrodkach życia kulturalnego Polski. Jego genezy należy doszukiwać się w wydarzeniach zaistniałych dwa lata wcześniej.

W 1931 roku zima na ziemiach północno-wschodnich Polski była bardzo mroźna i obfitowała w opady śniegu. Jeszcze w połowie kwietnia na polach leżał śnieg i panowały niskie temperatury. Topnienie mas śniegu zalegających w całym regionie Wileńszczyzny spowodowało raptowne przybieranie wód lokalnych rzek, co doprowadziło w kwietniu do wystąpienia z brzegów wód Wilii i Wilenki oraz podtopienia dużej części Wilna wraz z centrum miasta (il. 1). Zalana została m.in. katedra wileńska św. Stanisława i św. Władysława (il. 2).

Dalsze prace konserwatorskie wymagały dużych nakładów finansowych, co zaczęło przekraczać możliwości władz kościelnych. Trzeba mieć na uwadze, że powódź zdarzyła się w czasie, gdy cały świat zmagał się z wielkim kryzysem, co zdecydowanie ograniczało wszelkie możliwości inwestycyjne. Mimo że do zbiórki funduszy włączył się Społeczny Komitet Ratowania Bazyliki i społeczeństwo wpłacające datki, środki były niewystarczające. Kuria Metropolitalna w Wilnie, zagrożona koniecznością przerwania prac zabezpieczających przed katastrofą budowlaną, bez konsultacji społecznej, postanowiła uzyskać fundusze potrzebne na dalsze roboty ze sprzedaży za granicę dziesięciu bezcennych tapiserii z XVII wieku, przechowywanych w skarbcu katedralnym. Wiadomość ta wydała się tak nieprawdopodobna, że początkowo nie alarmowano szerszej opinii. Pierwszy oficjalny sygnał pojawił się w Warszawie, gdzie w „Kurierze Porannym” z 15 stycznia 1933 roku ukazał się artykuł *Cenne gobeliny z Katedry Wileńskiej mają być sprzedane zagranicę*. Dwa dni później „Słowo” nagłośniło jego treść społeczeństwu wileńskiemu, co stało się bodźcem do akcji podjętej natychmiast

przez Radę Wileńskich Zrzeszeń Artystycznych (RWZA)¹, która 17 i 18 stycznia zorganizowała dwa nadzwyczajne zebrania. Po przedyskutowaniu możliwości utraty bezcennych tapiserii wystosowano do prezydenta miasta, wojewody i metropolity wileńskiego pisemne żądanie zajęcia w tej sprawie stanowiska obronnego.

Ze względu na ogromne osobiste zaangażowanie prof. Mariana Morelowskiego (il. 3) w sprawę ratowania tych niezwykle cennych tkanin, warto wspomnieć, że był to uczony, który przeżył swe życie niezwykle intensywnie. Jego gwałtowny temperament był źródłem niewyczerpanej energii i niestrudzonej, wprost namiętnej pracowitości. Dbałość o zabytki i ratowanie utraconych przez Polskę dzieł sztuki pojmował jak swe powołanie, jako misję i wielki obowiązek wobec narodu. Szczególne miejsce zajmowała praca muzealna, najpierw jako referenta w Biurze Prac Kongresowych do spraw rewindykacji muzealnych, a następnie eksperta muzealnego w Polskiej Delegacji Rewindykacyjnej, kustosa Państwowych Zbiorów Sztuki na Wawelu, eksperta muzealnego Miejskiego Muzeum w Wilnie i referenta do spraw ochrony zabytków w Wilnie. Kiedy na początku 1930 roku objął stanowisko zastępcy profesora historii sztuki na Uniwersytecie Stefana Batorego, to od razu intensywnie włączył się w życie kulturalne, społeczne i naukowe Wilna² (il. 4).

Możliwości utraty cennych tapiserii, z całą stanowczością, sprzeciwił się Morelowski. Dnia 21 stycznia 1933 roku w siedzibie Rady Wileńskich Zrzeszeń Artystycznych, uczestnicząc w zebraniu protestacyjnym pod hasłem „Czy Wilno odda gobeliny”, wygłosił prelekcję z przeżroczami „o wartości i znaczeniu gobelinów wileńskich, które należą do najcenniejszych z epoki 1650-1710”³, a następnie poinformował zebranych, iż „powołując się na opinię specjalisty antykwarza Piotucha Kubickiego” (w toku badań udało się ustalić, iż prawdopodobnie chodziło o antykwariusza Alfreda Kublickiego-Piottucha, właściciela antykwariatu Poldruo)⁴, cena tapiserii w ówczesnych warunkach „kryzysowych” to ok. 70 000 zł, co stanowiłoby znikomą część ich rzeczywistej wartości. Morelowski zwrócił uwagę, że sprzedaż tylko w niewielkim stopniu wpłynęłaby na poprawę stanu katedry, której koszty prac remontowych szacuje się na przeszło 800 000 zł, jednakże utrata jednego z najcenniejszych zbiorów tego rodzaju w Polsce o ogromnej wartości artystycznej, historycznej i kulturowej byłaby niepowetowana⁵. Niezadowolenie społeczne dodatkowo spotęgowały sensacyjne doniesienia prasowe, jakoby wileńska kuria biskupia, która oświadczyła, że nie posiada środków na remont katedry, „zakupiła dużą kamienicę Hutten-Czapskich przy ul. Wileńskiej 30 za 320 000 zł.”⁶. Głos w sprawie zabrało także Towarzystwo

¹ W. Charkiewicz, *Gobeliny z Bazyliki Wileńskiej*, „Słowo”, z 17 stycznia 1933, zob. w: *Obrona gobelinów wileńskich. Fakty – dokumenty. Głosy prasy*, Wilno 1933, s. 17.

² Zob. P. Chabiera, *Losy kamieni litograficznych do „Albumu wileńskiego” Jana Kazimierza Wilczyńskiego*, „Ochrona Zabytków”, (2023) nr 2, s. 183.

³ *Obrona gobelinów wileńskich*, s. 27.

⁴ Tamże, s. 29.

⁵ Zakład Narodowy Ossolineum Dział Rękopisów (dalej: ZNODR), sygn. 14945/II, *Papiery Mariana Morelowskiego z lat 1894-1963*, t. 130, *Materiały dot. Wilna*, k. 19.

⁶ *Z Wilna – Komitet wykupu gobelinów*, „Czas”, z 31 stycznia 1933; wycinek prasowy w: ZNODR, sygn. 14945/II, t. 130, k. 42.

Opieki nad Zabytkami Przeszłości w Warszawie, którego Wydział Konserwatorski wystosował pismo do arcybiskupa wileńskiego z prośbą o niezbywanie zabytków. Uczestnicy wysłali telegramy do premiera Aleksandra Prystora i ministra wyznań religijnych i oświecenia publicznego Janusza Jędrzejewicza z prośbą o interwencję. Kilka dni później powstał Tymczasowy Komitet Wykupu Gobelinów Wileńskich. Celem niniejszego Komitetu było pozyskanie odpowiednich środków finansowych na wykup tapiserii. Dla pełnego poinformowania opinii publicznej o wadze problemu, a zarazem uzyskania większego wsparcia ze strony społeczeństwa wydano wysoko ocenioną przez kompetentnych recenzentów broszurę *Gobeliny wileńskie*, zawierającą sprawozdanie z przebiegu podjętych starań o udaremnienie sprzedaży tapiserii oraz rozprawę Morelowskiego *Wartość historyczna i artystyczna gobelinów katedry wileńskiej*⁷.

Profesor Morelowski uznawany był w owym czasie za wybitnego specjalistę z zakresu tkanin artystycznych wykonywanych na terenie Europy. W związku z tym zaproszony został przez obie strony konfliktu, tj. kapitułę oraz komisję artystyczno-historyczną Komitetu Ratowania Bazyliki, „do zbadania gobelinów (...) dotąd nigdy naukowo nieopracowanych (...) i wypowiedzenia opinii rzeczoznawcy”⁸ na ich temat. „Uważał – jak podawała wileńska prasa – za oczywisty obowiązek opracować je możliwie dokładnie i całą prawdę wniosków stąd płynących podać, aby się przyczynić do uratowania spuścizny wieków”⁹. Wydana w 1933 roku *Wartość historyczna i artystyczna gobelinów katedry wileńskiej* była pierwszą i dotąd jedyną rozprawą dotyczącą odkrytych tapiserii katedry wileńskiej oraz najdokładniejszym, jak do tej pory, opracowaniem tematyki tapiserii na Wileńszczyźnie¹⁰ (w tym miejscu warto zauważyć, że ponownie, jednak w dużo mniejszym zakresie, tym tematem zajęto się po przeszło siedemdziesięciu latach, a badania i stawiane ówczesnie przez Morelowskiego tezy pozostają nadal aktualne). Biegła znajomość faktów historycznych w połączeniu z wszechstronną wiedzą dotyczącą tkanin artystycznych i umiejętność odwoływanie się do różnorodnych materiałów źródłowych czyni rozprawę Morelowskiego niezwykle wartościową pozycją naukową, a z jej autora nadzwyczajnego znawcę tematu. Zgodnie z obecnym stanem badań tylko nieznaczna część wysuwanych przez Morelowskiego hipotez i koncepcji poddana została weryfikacji, jednakże całość nadal stanowi kompendium wiedzy. Obszerne studium poświęcone tapiseriom w katedrze wileńskiej było poniekąd kontynuacją dawnych jego zainteresowań dekoracyjnymi tkaninami ściennymi.

Pierwszą część rozprawy autor poświęcił kulturze artystycznej Wilna w zakresie tapisjerstwa od XVI do XVIII wieku. Historią tkactwa tego okresu zajmowali się przed Morelowskim F.V. Klimenko i Ewa Makowska-Gulbinowa. Nie ma jednak w ich opracowaniach nic na temat funkcjonowania warsztatów tapiserskich

⁷ ZNODR, sygn. 14945/II, *Papiery Mariana Morelowskiego z lat 1894-1963*, t. 99, k. 129.

⁸ *Obrona gobelinów wileńskich*, s. 75-76.

⁹ Tamże.

¹⁰ Prace badawcze dotyczące tapiserii wileńskich odnalezionych w katedrze jako pierwszy przeprowadził M. Morelowski. Ponownie tym tematem zajęto się po przeszło siedemdziesięciu latach. Zob. I. Jedzinskaite-Kuiziniene, *Gobeliny Pałacu Wielkich Książąt Litewskich*, Wilno 2013.

w Wilnie¹¹. Jeśli takowe istniały, ku czemu skłaniał się Morelowski i nie wykluczał takiej możliwości Heinrich Göbel¹², w większości należały do tapisjerów sprowadzonych z zagranicy. Morelowski wnioskował, że możliwe było przenoszenie się niderlandzkich wytwórców tapiserii do Polski i na Litwę, za sprawą Zygmunta Augusta, który często podróżował, a jego tymczasowe siedziby zdobione były tapiseriami¹³. W drugiej części rozprawy przeprowadził wnikliwe badanie dziesięciu odkrytych tapiserii pod kątem ich pochodzenia, wartości artystycznej i aktualnego stanu. Ostatecznie zachowało się jedenaście tapiserii. Ostatnią *Skarb Salomona* Litewskie Muzeum Sztuki zakupiło w 1972 roku od osoby prywatnej (il. 5).

Tapiserie ofiarował w 1666 roku katedrze wileńskiej Kazimierz Leon Sapieha¹⁴. Należały, jak ustalił Morelowski, do serii co najmniej ośmiu sztuk, a nie siedmiu, jak przypuszczał wybitny znawca tapiserii H. Göbel. Potwierdzenie ustaleń Morelowskiego znajduje pokrycie w testamencie spisany w Warszawie 30 lipca 1655 roku przez K.L. Sapiechę, gdzie czytamy: „Kobierce Salomona, osiem sztuk, dają kościołowi św. Stanisława, który musi je oddać łaskawej kapitule wileńskiej”¹⁵.

W efekcie badań Morelowski stwierdził, że wszystkie pochodzą ze stosunkowo krótkiego okresu czasu, z drugiej połowy XVII wieku i z początku XVIII wieku oraz reprezentują grupę pokrewnych i podobnych poziomem artystycznych atelier południowo niderlandzkich. Tapiserie należą do czterech różnych serii, przy czym, na podstawie obszernej analizy autora, każda musiała liczyć co najmniej 6-8 sztuk. Analiza opierała się m.in na badaniu śladów nieudolnych napraw, do których użyto fragmentów innych tapiserii z tych samych serii.

Trzy z nich, według Morelowskiego, ze scenami z historii Dawida i Salomona (są to: *Dawid i Batszeba* – il. 6, *Poświęcenie sali modlitewnej* – i *Skarb Salomona*) należały do serii tkanej w latach 1640-1654 w zakładach Jacoba van Zeunena w Brukseli, na podstawie kartonów mistrza witrażu, rysownika i malarza Abrahama van Diepenbeecka (1596-1675), szkoły Petera Paula Rubensa. Jednakże Morelowski, ze względu na brak czasu wobec wyznaczonego terminu przygotowania opracowania, nie miał pewności co do autorstwa van Diepenbeecka. Wskazywał, że wymagałoby to szerszych studiów i analizy. W świetle późniejszych badań Nello Forti Grazzini¹⁶, w studium na temat gobelinów z rozproszonej kolekcji Durinich, jako autora projektów podaje Anthonisa Sallaerta (1590-1657/1658),

¹¹ A. Bender, *Tapiserie w dawnej Rzeczypospolitej*, Lublin 2004, s. 98.

¹² M. Morelowski, *Wartość historyczna i artystyczna gobelinów katedry wileńskiej*, Wilno 1933, s. 15.

¹³ Szerzej na ten temat: Bender, *Tapiserie*, s. 98-100.

¹⁴ Wydanie rozprawy pt. *Wartość historyczna i artystyczna gobelinów katedry wileńskiej* zbiegło się z trzechsetną rocznicą zgonu Lwa Sapiehy. Morelowski zadedykował niniejszą rozprawę Kazimierzowi Leonowi Sapiesze, synowi Lwa Sapiehy, ofiarodawcy tapiserii do katedry wileńskiej.

¹⁵ M. Morelowski, *Gobeliny wileńskie, ich pochodzenie, wartość i losy*, Wilno 1933, s. 52.

¹⁶ Nello Forti Grazzini (1954-2021), włoski historyk sztuki, badacz zabytkowych tapiserii flamandzkich, zachowanych w kolekcjach publicznych i prywatnych, autor wielu opracowań i artykułów o tej tematyce. Zob. G. Delmarcel, *Nello Forti Grazzini as Tapestry Scholar*, „Además De. Revista on Line De Artes Decorativas Y diseño”, 9 (2023) s. 7-8, <https://doi.org/10.46255/add.2023.9.151> (dostęp: 10.07.2024).

współpracownika i naśladowcę Rubensa, czołowego kartonistę doby baroku, związanego z pracownią van Zeunena¹⁷.

Ponadto na podstawie zebranej dokumentacji ustalili, że pozostałe pięć tapiserii z tej serii to: *Namaszczenie Salomona*, *Sen Salomna*, *Sąd Salomona*, *Salomon wita Hirama, króla Tyru*, *Spotkanie Salomona z królową Saby*.

Czwarta brukselska tapiserie ze sceną polowania na lisa, pochodząca z tego samego okresu co dwie poprzednie, mogła być również darem Sapiehy ofiarowanym katedrze. *Polowanie na lisa* (il. 7) jest jedynym zachowanym obrazem na arrasie o tej tematyce. Cechuje go dynamiczna kompozycja, znakomite wzornictwo i delikatna kolorystyka, co wraz z ozdobną bordiurą prezentuje się naprawdę imponująco.

Kolejnych sześć to werdiury ze scenami mitologicznymi z metamorfoz rzymskiego poety Owidiusza: *Eurydyka uciekająca przed wężem*, *Zawody Apollo i Panna*, *Afrodyta i Adonis*, *Apollo i Dafne*, *Juno i Irys* (il. 8), *Pan i Syringa* mogły według autora także pochodzić ze zbiorów Sapiehów, jednakże Morelowski nie był w stanie jednoznacznie tego stwierdzić. Natomiast z dużą pewnością określił, że artystą malarzem kartonów do nich był sam Jacques d'Arthois (1613-1686), jeden z najznakomitszych pejzażyistów flamandzkich drugiej połowy XVII wieku bądź krąg jego uczniów, do których należeli jego brat i syn.

Z ustaleniem bliższych danych dotyczących „najmłodszego, ale najwspanialszego i potężnego rozmiarami gobelinu katedry – scena wojenna z kawalkatą strojnych dowódców”¹⁸ (il. 9) Morelowski nie miał żadnych trudności, gdyż identyczny drugi egzemplarz znajdował się w zbiorach L. Bernheimera w Monachium, a kopie fotograficzne, które posłużyły mu do analizy porównawczej, odnalazł w *Wandteppiche*¹⁹ u Göbela²⁰. Zastosowana kolorystyka (delikatność półcieni) wskazuje, iż to tapiserie nowszej generacji, bliższa malarstwu sztalugowemu. Wielofigurowa kompozycja nie jest obramowana szeroką bordiurą (jak omawiane wcześniej), lecz imitacją złożonych ram. Dzięki temu tkanina jeszcze bardziej zbliża się do obrazu. Swoją kompozycją, delikatnością rysunku i koloru oraz doskonałością splotu tkanina wyróżnia się na tle pozostałych, bez wątpienia jest najbardziej dojrzała artystycznie.

Morelowski dużo uwagi poświęcił badaniu, kto mógł być ewentualnym darczyńcą, i z dużym prawdopodobieństwem wskazywał rodzinę Radziwiłłów. Późniejsze badania wykazały, że tapiserie pierwotnie była własnością Radziwiłłów, jednak pod koniec XVIII wieku lub na początku XIX wieku przeszła w posiadanie

---

¹⁷ Sapiehowie. *Kolekcjonerzy i mecenas. Katalog wystawowy 4 października – 31 grudnia 2011*, koncepcja i red. nauk. katalogu S. Link-Lenczowska, J. Winiewicz-Wolska, red. M. Podlódowska-Reklewska, Kraków 2011, s. 243.

¹⁸ Tamże, s. 31.

¹⁹ H. Göbel, *Wandteppiche*, Lipsk 1923, s. 328-329.

²⁰ M. Morelowski opis fotografii tapiserii: *Scena batalistyczna, kawalkata dowódców*, atelier brukselskie pierwszej ćwierci XVIII w., karton Lamberta de Hondt. Związki z kartonami A. van der Meulen. Zob. Morelowski, *Wartość historyczna*, s. 102.

hrabiego Pawła Ksawerego Brzostowskiego, kanonika wileńskiego, a po jego śmierci w 1827 roku powiększyła majątek katedry wileńskiej²¹ (il. 10).

Publikacje Morelowskiego miały pokazać społeczeństwu polskiemu, jak ważną wartość historyczną, pedagogiczną i artystyczną posiadają tak nieliczne ocalałe pamiętki i jaki mają wpływ na zachowanie tożsamości i ciągłości narodu. Różnorodne działania podjęte na rzecz ratowania tapiserii wileńskich przyniosły w konsekwencji długo oczekiwany, pozytywny rezultat i ostatecznie odstąpiono od pomysłu ich sprzedaży. O zwycięstwie w sprawie głośno było w prasie całej Polski²².

Nie był to jednak koniec burzliwych losów tapiserii wileńskich. W 1939 roku, w obliczu wojny, część skarbcza została ukryta. Po wojnie rozpoczęto jego poszukiwania, ale bez skutku. Jedną z hipotez głosiła, że kiedy bolszewicy przekazali Wilno Litwie, abp Romuald Jałbrzychowski wywiózł skarby. W tej sprawie dyrektor Litewskiego Muzeum Narodowego Romualdas Budrys w latach 70. XX wieku kilkakrotnie spotykał się z ówczesnym dyrektorem Muzeum Narodowego w Warszawie prof. Stanisławem Lorenzem, który zapewniał, że do Polski nie zostały przewiezione i nie zna miejsca ukrycia kolekcji. Budrys czynił poszukiwania w magazynach muzealnych w Moskwie – bez skutku. Wykluczony wywiezienie skarbu do Polski i Moskwy, zawęził poszukiwania do Litwy, a konkretnie do samej katedry. W obawie o ewentualne przywłaszczenie skarbu przez Rosję wszelkie czynności poszukiwawcze odbywały się w ogromnej tajemnicy. Oprócz dyrektora Budrysa w sprawę zaangażowany był archeolog Napalis Kitkauskas. Przy okazji remontu instalacji grzewczej w katedrze w 1985 roku, z zastosowaniem nowoczesnej techniki ultradźwiękowej, sprawdzono każdy zakątek świątyni. Jedno z miejsc mogło skrywać tajemnicę skarbu, ponieważ sonda ultradźwiękowa emitowała jakieś dziwne sygnały. W obecności kierownika inspekcji ochrony zabytków Wilna Juozasa Stasiulaitisa i kierownika zarządu Ministerstwa Kultury Stasysa Čipkusa rozbito ścianę i odkryto miejsce przechowywania skarbu. Z obawy o utratę zabytków nie opublikowano wiadomości o ich znalezieniu. Skarb wywieziono w bezpieczne miejsce i poddano konserwacji. Nadal jednak o odkryciu wiedzieli nieliczni. Tajemnicę utrzymywano jeszcze przez kilkanaście lat, do momentu odzyskania przez Litwę niepodległości i stworzenia warunków godnego i bezpiecznego eksponowania skarbu²³.

²¹ G.M. Martinaitienė, E. Pinkutė, *Lietuvossakralinėdailė. Bažnytinėtekstile*, t. 3, Wilno 2004, s. 129.

²² J. Malinowski, *ERWUZA Rada Wileńskich Zrzeszeń Artystycznych*, „Wileńskie Rozmaitości”, (1995) nr 2/3 (28/29), s. 12.

²³ A. Saratowicz-Dudyńska, D. Nowacki, *Wystawa „Skarbiec katedry wileńskiej”. Zamek Królewski w Warszawie, 2 lipca – 28 września 2008. Zamek Królewski na Wawelu, 15 października 2008 – 15 stycznia 2009*, „Kronika Zamkowa”, 1/2 (2008) s. 241-254.

REFERENCES / BIBLIOGRAFIA

Źródła rękopiśmienne

Zakład Narodowy Ossolineum Dział Rękopisów (ZNODR)
sygn. 14945/II, *Papiery Mariana Morelowskiego z lat 1894-1963*, t. 130, *Materiały dot. Wilna*, k. 19, 42, 129.

Opracowania

- Bender Agnieszka, *Tapiserie w dawnej Rzeczypospolitej*, Lublin 2004.
- Chabiera Piotr, *Losy kamieni litograficznych do „Albumu wileńskiego” Jana Kazimierza Wilczyńskiego*, „Ochrona Zabytków”, (2023) nr 2, s. 179-190.
- Charkiewicz Walerian, *Gobeliny z Bazyliki Wileńskiej*, „Słowo”, z 17 stycznia 1933, w: *Obrona gobelinów wileńskich. Fakty – dokumenty. Głosy prasy*, Wilno 1933, s. 17.
- Czapliński Władysław, *Władysław IV*, w: *Poczet królów i książąt polskich*, red. A. Garlicki, Warszawa 1978, s. 373-378.
- Delmarcel Guy, *Nello Forti Grazzini as Tapestry Scholar*, „Además De. Revista on Line De Artes Decorativas Y diseño”, 9 (2023) s. 7-8, <https://doi.org/10.46255/add.2023.9.151> (dostęp: 10.07.2024).
- Göbel Heinrich, *Wandteppiche*, Lipsk 1923.
- Jedzinskaite-Kuiziniene Ieva, *Gobeliny Pałacu Wielkich Książąt Litewskich*, Wilno 2013.
- Sapiehowie. Kolekcjonerzy i mecenas. Katalog wystawowy 4 października – 31 grudnia 2011*, koncepcja i red. nauk. katalogu S. Link-Lenczowska, J. Winiewicz-Wolska, red. M. Podlodowska-Reklewska, Kraków 2011.
- Lorentz Stanisław, *Album wileńskie*, Warszawa 1986.
- Mackiewicz Stanisław, *Dom Radziwiłłów*, Kraków 2012.
- Malinowski Jan, *ERWUZA Rada Wileńskich Zrzeszeń Artystycznych*, „Wileńskie Rozmaitości”, (1995) nr 2/3 (28/29), s. 12.
- Martinaitienė Gražina Marija, Pinkutė Eglė, *Lietuvossakralinėdailė. Bažnytinėtekstile*, t. 3, Wilno 2004.
- Morelowski Marian, *Gobeliny wileńskie, ich pochodzenie, wartość i losy*, Wilno 1933.
- Morelowski Marian, *Odkrycia wileńskie. Znaczenie prac około wskrzeszenia wileńskich pomników historii i sztuki*, „Almae Matris Vilnensis”, (1932) z. 10, s. 63.
- Obrona gobelinów wileńskich. Fakty – dokumenty. Głosy prasy*, Wilno 1933.
- Saratowicz-Dudyńska Anna, Nowacki Dariusz, *Wystawa „Skarbiec katedry wileńskiej”. Zamek Królewski w Warszawie, 2 lipca – 28 września 2008. Zamek Królewski na Wawelu, 15 października 2008 – 15 stycznia 2009*, „Kronika Zamkowa”, 1/2 (2008) s. 241-254.
- Z Wilna – Komitet wykupu gobelinów*, „Czas”, z 31 stycznia 1933; wycinek prasowy w: ZNODR, sygn. 14945/II, t. 130, k. 42.

Il. 1. Katedra wileńska. Widok zewnętrzny od strony kaplicy św. Kazimierza, w tle dzwonnica, ok. 1930 rok. Źródło: Narodowe Archiwum Cyfrowe

Il. 2. Biblioteka Wróblewskich i ul. Zygmuntowska w Wilnie podczas powodzi w 1931 roku. Źródło: archiwum rodzinne dr. S. Morelowskiego

Il. 3. M. Morelowski w tzw. stroju polskim (lata 30. XX wieku). Źródło: archiwum rodzinne dr. S. Morelowskiego

Il. 4. Odkrycie krypty królewskiej w katedrze św. Stanisława Biskupa i św. Władysława przy placu Katedralnym w Wilnie w dniu 22 września 1931 roku, M. Morelowski w białym płaszczu, fot. J. Bułhak (1931 rok). Źródło: archiwum rodzinne dr. S. Morelowskiego

Il. 5. Tapiseria *Skarby Salomona*, warsztat Jacoba van Zeunena (czynny w latach 1644-1680), Bruksela ok. połowy XVII wieku, wełna, jedwab, 14 nici wątku, wym. 350 x 252 cm. Źródło: Lietuvos nacionalinis dailės muziejus

Il. 6. Tapiseria *Dawid i Batszeba*, warsztat Jacoba van Zeunena (czynny w latach 1644-1680), Bruksela ok. połowy XVII wieku, wełna, jedwab, wym. 343 x 254 cm. Źródło: Lietuvos nacionalinis dailės muziejus

Il. 7. Tapiseria *Polowanie na lisa*, według kartonu artysty z kręgu animalisty Fransa Snydersa (1579-1657), Bruksela, ok. 1650 rok, wym. 385 x 360 cm, fot. J. Bułhak (1931 rok). Źródło: M. Morełowski, *Gobeliny wileńskie, ich pochodzenie, wartość i losy*, Wilno 1933

Il. 8. Tapiseria *Juno i Irys*, Bruksela ok. połowy XVII wieku, wełna, jedwab, wym. 348 x 310 cm, według kartonu Jacques'a d'Arthois, fot. J. Bułhak 1931.
Źródło: M. Morelowski, *Gobeliny wileńskie, ich pochodzenie, wartość i losy*, Wilno 1933

Il. 9. Tapiseria *Scena batalistyczna, kawalkata dowódców*, pierwsza ćwierć XVIII wieku, według kartonu Lamberta de Hondt, fot. J. Bułhak 1931. Źródło: M. Morelowski, *Gobeliny wileńskie, ich pochodzenie, wartość i losy*, Wilno 1933

Il. 10. Obraz olejny *Paweł Ksawery Brzostowski bolejący nad zagładą Pawłowa* z 1798 roku, autor François Xavier Fabre, pierwotnie w kolekcji M. Morelowskiego, obecnie Muzeum Pałacu Króla Jana III w Wilanowie